

Пиріг Руслан

СПОГАДИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У статті проаналізовано «Спогади» П. Скоропадського про Українську Державу 1918 р. Зазначено їх особливості в порівнянні з аналогічними творами: достовірність в описування подій, толерантність до опонентів і навіть ворогів, напівправдивість висвітлення взаємовідносин гетьманської влади з німецькими військами.

Ключові слова: П. Скоропадський, Українська Держава, спогади, мемуари, політичні подія, історична достовірність, гетьман, німецьке командування.

В статье проанализированы «Воспоминания» П. Скоропадского об Украинской Державе 1918 г. Отмечены их особенности по сравнению с аналогичными произведениями: достоверность в описании событий, толерантность к оппонентам, и даже к врагам, полуправда в освещении отношений гетманских властей с немецкими войсками.

Ключевые слова: П. Скоропадский, Украинская Держава, воспоминания, мемуары, политическое событие, историческая достоверность, гетман, немецкое командование.

The article analyses the P. Skoropadskyi's «Memoirs» on the Ukrainian State of 1918, pays attention to its features in comparison with similar works: reliability in the description of events, tolerance to opponents and even enemies, semitruthfulness of the hetman power and German armies relations elucidation.

Key words: P. Skoropadskyi, the Ukrainian State, memoirs, political event, historical reliability.

Серед розлогої джерельної бази дослідження історії останнього гетьманату вирізняються, передусім, «Спогади» П. Скоропадського. Вже друге десятиліття українська і зарубіжна історіографія відчуває потужний вплив цього непересічного твору гетьмана.

Фактологічне і оцінювальне значення спогадів посилюється археографічною нерозробленістю документальної спадщини цієї доби. Сталося так, що при публікації найважливіших документів періоду Української революції було видано фундаментальні збірники з історії Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.) і Директорії УНР (грудень 1918 – 1920 рр.). Залишається незаповненою ніша – квітень-грудень 1918 р. І це при тому, що життєдіяльність Української Держави задокументована досить повно.

Спогади П. Скоропадського вигідно відрізняються від праць такого жанру інших авторів. По-перше, вони підготовлені на початку 1919 р. по свіжих слідах подій. По-друге, автор їх – центральна, а відтак й найповніше поінформована постать тогочасного державотворчого процесу. По-третє, спогадам властива висока ступінь персоніфікації описуваних подій. Адже гетьман подав докладні характеристики головних дійових осіб, насамперед вищих урядовців. По-четверте, українсько-німецькі і українсько-російські відносини автор розглянув спеціально, очевидно усвідомлюючи їхню визначальну роль як у постанні, так й падінні гетьманату. І, нарешті, його спомини – це дзеркало роздвоєної ментальності особи, в якій співіснували царський аристократ і нащадок українського гетьманського роду.

Безперечно, спогади П. Скоропадського, як і будь-які інші, не позбавлені суб'єктивізму. Проте вони відзначаються історично достовірним описом подій. Автор нерідко балансує на грані напівправди, зумовленої особистим сприйняттям, але майже ніколи не вдається до прямої брехні. Ще одна характерна риса спогадів – це послідовна толерантність мемуариста, яка не дозволила йому опуститися до брутальних кваліфікацій своїх опонентів і навіть ворогів. Хоч на його адресу ідейні візаві не гребували лайливою риторикою.

І все ж найбільш виразним відступом від історичної правди у спогадах гетьмана є свідоме уникнення висвітлення багатьох неприємних аспектів взаємин з командуванням німецьких військ та німецьким посольством, коли Українська Держава, її уряд і він особисто опинилися в підрядному, а то й принизливому становищі. Як військова людина і прагматичний політик, він усвідомлював, що це плата за союзницьку допомогу, результат військової гегемонії більш потужних держав.

Наочним прикладом такої напівправди може служити трактування П. Скоропадським проведення державного перевороту лише його прихильниками. Він неохоче визнає справжню роль німецьких військових у підготовці і забезпеченні умов повалення Центральної Ради: «Німці офіційно були нейтральними, але, як я чув, ця нейтральність, звичайно, була швидше на нашу користь».

П. Скоропадський цілком свідомо обходив свою залежність від німецького командування у виборі та зміні міністрів. Врешті всі кандидатури подавалися українською стороною (гетьманом чи політичними партіями) на його розгляд. Очевидно, главі держави, яку визнали і Четверний союз, і низка нейтральних країн, не гоже було описувати тотальний контроль німців над особою прерогативою гетьмана у визначенні складу кабінету міністрів.

Не знаходимо у спогадах й відомостей про справжню роль німецьких та австрійських військ у збройному упокоренні повсталого українського селянства. Як і в багатьох інших дражливих сюжетах українсько-німецьких відносин тієї доби. Треба враховувати, що П. Скоропадський не просто не хотів, але й не міг сказати всю правду про характер і сутність німецької допомоги – окупації. Над ним тяжіло кілька стримуючих факторів. По-перше, відверта правда завдавала б шкоди власному іміджу глави суверенної держави. Адже невдачі гетьманського проекту він відносив на рахунок несприятливої міжнародної кон'юнктури. По-друге, тоді б довелося визнати правоту численних опонентів про «маріонетковий», «сателітний», «підпатронатний» характер Української Держави. І по-третє, зміст спогадів великою мірою визначався «місцем сидіння» їхнього автора. Гола правда про те, що було насправді, була б проявом невдячності щодо союзників, які дали притулок сім'ї Скоропадських. І все ж попри неминучі вади спогадів, вони й нині залишаються найповнішим концентратом відомостей з політичної історії модерного гетьманату.

Однак, для нашого дослідження ці спогади важливі не тільки як джерело фактологічної інформації, але й для з'ясування феномену П. Скоропадського як політика, котрий брав владу задля будівництва самостійної Української Держави, нехай і при іноземній допомозі, а потім свідомо відмовився від незалежності, але вже заради підтримки іншої чужоземної сили. Тим більше, що завершуються спогади гетьмана патетичними рядками: «я залишився глибоко переконаним, що Велика Росія відновиться на федеративних засадах, де всі народності ввійдуть до складу великої держави, як рівна до рівної, і де змучена Україна зможе лиш вільно розквітнути...».

То ж за допомогою самого П. Скоропадського спробуємо проникнути в складну дихотомію його свідомості, яка й детермінувала таку еволюцію політичних поглядів. Пріоритет в обґрунтуванні «роздвоєної лояльності» П. Скоропадського належить головному редакторові його спогадів Я. Пеленському. Він вважав, що гетьман був людиною двох культур – української і російської. З першою його пов'язувало родове походження та виховання, яке сформувало у нього територіальний патріотизм. Водночас П. Скоропадський був продуктом російської політичної, державної системи, для якого вирішальними були не культурно-етнічні моменти, а соціальне становище, кар'єра, зв'язки з царським двором. Кар'єра ж його була цілком успішною, а статус флігель-ад'ютанта царя, отриманий у 1905 р., вводив до кола вищого імперського істеблішменту. Зречення Миколи II престолу автоматично звільнило П. Скоропадського від присяги. Однак роздвоєна ментальність залишилася і, як слушно зауважив Я. Пеленський, «безумовно, відіграла роль у подальших політичних рішеннях». Насамперед, це стосувалося його уявлень про побудову української держави.

Намагаючись осмислити причини невдач новітнього гетьманату, П. Скоропадський наприкінці січня 1919 р. засів за підготовку споминів. Уже на першій сторінці їх він намагається знайти відповідь на парадоксальний, з його погляду, факт: «Як могло трапитися, що серед усіх людей, які оточували мене за час, особливо мого гетьманства, було так мало осіб, які у питанні про те, як мислити Україну, яку ми творили, мислили б її так, як я. Було дві течії як у соціальних, так й національних питаннях, обидві крайні, ні з тим, ні іншим я не міг погодитися і тримався середини».

Шляхом порівняльного аналізу П. Скоропадський визначає сутність свого розходження у поглядах на Росію з «українськими колами», під якими він розуміє політичні партії та діячів національної орієнтації. Перша різниця, на його думку, полягає у тому, що українські кола, люблячи Україну, ненавиділи Росію, а у нього такої ненависті не було. Він визнав різкий гніт Росією всього українського, але не бачив у цьому провини російського народу, адже такою була система правління. Навіть після всього пережитого колишній гетьман залишався переконаним, що найдоцільнішим для єдиної Росії був би федеративний устрій, при якому б усі складові частини могли вільно розвиватися. В Україні існувало б дві паралельні культури, коли особливості українського світогляду мали б досягти високого рівня. Він також цілком спокійно припускав, що коли «все українство – мильна булька, то воно само по собі зійде на нівець».

П. Скоропадський писав, що він любить російську мову, а «українці» (націоналісти – *авт.*) її не люблять чи роблять вигляд. Він любить середню Росію, а вони Московщину вважають гидкою, він вірить у велике майбутнє Росії, в це не вірять тощо. Загалом П. Скоропадський робить з цього приводу рішуче узагальнення: «Немає – жодного пункту, в якому б я з цих питань з ними сходився»⁸. До численних розходжень П. Скоропадського з «українцями» відносилося й принципове питання про державну мову: «Я особисто вважав, що державною мовою на Україні повинна бути українська, але нічого не мав проти того, щоб з часом обидві мови, тобто російська і українська, були рівноправними»⁹.

П. Скоропадський шукає пояснень широко розповсюдженим звинуваченням щодо використання ним у державному будівництві російських сил: «Та тому, що одними українськими силами не можна створити нічого серйозного. Культурний дійсно клас українців дуже малочисельний. Це і є бідою українського народу. Є багато людей, які гаряче люблять Україну і бажають їй культурного розвитку, але самі то ці люди російської культури, і вони, турбуючись про українську культуру, настільки не зраджуть російській. Це вузьке українство винятково продукт, привезений нам з Галичини, культуру якої цілком пересаджувати нам немає ніякого смислу; ніяких даних на успіх немає і є просто злочином, оскільки там, власне, і культури немає»¹⁰.

П. Скоропадський наголосив, що російська наука, література, музика, мистецтво створені спільними зусиллями великоросів і українців, а тому відмовлятися від цього високого і гарного для того, щоб узяти «те убозтво, яке нам українцям, так наївно люб'язно пропонують галичани, просто смішно і немислимо»¹¹. Як незаперечний аргумент, він висловив упевненість: якби був живий нині Тарас Шевченко, він нізащо не відмовився б від російської культури, від Пушкіна, Гоголя і тому подібних.

Не менш категоричний автор споминів і в оцінках великоросійських кіл в Україні. Він писав, що за часів його гетьманства тут зібралася майже вся інтелігентська Росія, всі ховалися під його крило і водночас рубали сучок, на якому сиділи. З неприхованим болем П. Скоропадський констатував: «великоросійські інтелігентські кола були одним з головних факторів мого повалення»¹². Російським шовіністам гетьман закидав неприйняття українського руху як вигадки німців та австрійців задля ослаблення Росії. Помилковим, на його думку, було й невизнання української мови та кваліфікація її як «галицького наречія». Хоч погляди самого колишнього гетьмана на галицький патріотизм, його вплив на наддніпрянську Україну є досить своєрідними, здебільшого суб'єктивними. Він вважав, що культура галичан через історичні причини «дуже різниться від нашої», серед них багато «вузьких фанатів», особливо у сенсі сповідування ідеї ненависті до Росії. І ця ненависть розжоврюється уніатськими священиками. Радикальне українство для П. Скоропадського асоціювалося з галицькою орієнтацією. Вже постфактум він вважав, що українські кола й підтримали його спочатку в надії, «що я піду з ними повністю і прийму всю їх галицьку орієнтацію. Але я з ними не погодився, і вони, особливо останнім часом, різко пішли проти мене»¹³. Слід зазначити, що ним термін «галицька орієнтація» трактувався доволі широко, відносячи до цього кола навіть й В. Винниченка, не говорячи вже про С. Петлюру («галицька закваска») чи М. Міхновського. Зокрема, останнього він вважав діячем «крайньо шовіністичного українського спрямування»¹⁴.

Щодо поміркованого українського руху, то крім сфери культурно-освітньої, гетьман бачив прагматичне його застосування у сенсі політичному: «Я завжди вважав, що український рух вже добрий тим, що він просякнутий сильним національним почуттям, що, граючи на цих струнах, можна легше за все врятувати народ від більшовизму»¹⁵.

Роздвоєна ментальність гетьмана була суттєвим гальмівним чинником на шляху формування його як переконаного самостійника. Це ж впливало на його уявлення про модель побудови української держави. У спогадах він щиро і відверто визнавав, що «незалежність, якої тоді доводилося суворо притримуватися через німців, які твердо стояли на цьому, для мене ніколи не була життєвою, але я думав, – та так би воно й було, – німці змінили б свою політику у бік федерації України з Росією». На його переконання, «Україна на існування має повні підстави, але як складова частина майбутньої російської федерації...»¹⁶.

Федералістські погляди П. Скоропадського не були чимсь винятковим. На початковому етапі української революції вони домінували в партійно-політичному спектрі тогочасного суспільства. Більшість політичних партій майбутнє України тісно пов'язували з новою демократичною Росією. І тільки більшовицька експансія примусила лідерів Центральної Ради тимчасово відійти від принципів федералізму і під тиском міжнародних чинників проголосити УНР незалежною державою. Проте й позбувшись, за виразом М. Грушевського, «песького обов'язку перед

Москвою», соціалістичні лідери конструювали майбутню Україну у складі чорноморської, європейської чи світової федерації народів¹⁷. П. Скоропадський багато разів писав про майбутню Російську федерацію. Однак жодного разу не розкрив власне бачення форми тієї державності. Поза сумнівом, це мала бути не більшовицька, не соціалістична і, можливо, навіть не парламентарна республіка. Він наголошував, що хоче широко децентралізованої Росії, хоче, щоб жила Україна і українська національність, щоб у цьому тісному союзі окремих областей і держав Україна займала гідне місце і щоб усі вони злилися в одному могутньому організмі, названому Велика Росія, як рівні з рівними.

Такі міркування П. Скоропадського були не лише постфактумним софізмом, а й спробою дещо дезавуувати свої практичні кроки по відмові від державної незалежності і оголошенню федерування з військово-політичними утвореннями і силами, ідеалом яких було відновлення Росії у діапазоні від абсолютистського до конституційного монархізму. Безперечно, надії гетьмана на «широко децентралізовану Росію», зібрану заново воєдино царськими генералами, були явно утопічними. Правда, П. Скоропадський розглядав гетьманат як передовий загін «збирачів» земель російських. Не випадково у федераційній грамоті 14 листопада 1918 р. він задекларував, що Україні «першій належить виступити в справі створення всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення великої Росії»¹⁸.

Отже дихотомна ідейно-політична свідомість гетьмана була причиною відсутності твердих самостійницьких устремлінь у державному будівництві. Безперечно, в офіційних документах гетьманату і публічних виступах П. Скоропадського гасло «самостійної України» постійно декларувалося. Наголошувати на цьому гетьман повинен був під впливом двох потужних чинників. По-перше, це позиція держав Четверного союзу, насамперед німців, завдяки зусиллям яких й постала Українська Держава. Оволодівши УНР, вони мали дбати принаймні про формальні ознаки самостійності нового союзника. Від цього значною мірою залежало й успішне виконання Україною економічних договорів, зокрема постачання збіжжя та сировини. По-друге, різка антигетьманська налаштованість українських соціалістичних партій вимагала від П. Скоропадського і Ради Міністрів демонстрації незмінності політичної лінії на розбудову незалежної держави.

Проте федеративна грамота від 14 листопада 1918 р. і рясна федералістська риторика споминів дали підстави багатьом сучасним дослідникам кваліфікувати автора їх як переконаного прихильника союзу України з Росією в єдиній державі. Дійсно таким він і постає зі сторінок своїх спогадів у середині 1919 р.¹⁹ Очевидно, на цій же ідейній платформі П. Скоропадський залишався й у жовтні того ж року. У листі до колишнього заступника державного секретаря М. Могилянського він писав: «Мене всі неодмінно подають якимось затягим германіфілом. Я такий же германіфіл, як і франкофіл, я просто русофіл, який бажає відновлення Росії...»²⁰ Проте, вже через кілька місяців у листі до того ж адресата він дійшов інших висновків: «Я тієї думки, що тільки ті діячі тепер лише можуть мати успіх, які без задньої мислі будуть створювати Україну як самостійну державу на засадах дрібнобуржуазних з широкою світовою політикою»²¹. Можна припустити, що все ж гетьман вважав неуспіх свого проекту як наслідок його «задньої мислі» будувати Україну й заради відродження великої Росії. За досить короткий відтинок часу стався докорінний злам його поглядів на статус української держави. Очевидно, цього разу маятник його роздвоєної ментальності хитнувся у бік усвідомлення необхідності незалежної України.

Отже, спогади П. Скоропадського є не просто надзвичайно важливим в інформаційному сенсі історичним джерелом. Це віддзеркалення свідомісних, ментальних засад тонкого прошарку російсько-української еліти, в якій падіння Російської імперії викликало почуття поміркованого українського патріотизму і бажання служити батьківщині предків. Однак, за нещасливого перебігу подій у їхній ментальності регенерувалося відчуття належності до класу російської аристократії, чийм святим обов'язком була відбудова Великої Росії.

¹⁷ *Скоропадський Павло*. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. Це перше повне видання спогадів гетьмана. Частково вони були видані дещо раніше – *Гетьман Павло Скоропадський*. Спомини / Передмова Г. Папакіна. – К., 1992. Уривки з спогадів також були опубліковані під назвою «Україна буде!.. Из воспоминаний» // *Минувшее*. Исторический альманах. Вып. 17. – М.; СПб., 1995.

¹⁸ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – Т. 1, 2. – К., 1997; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920. Документи і матеріали. У 2-х т. – К., 2006.

¹⁹ *Скоропадський П.* Спогади... – С. 156.

²⁰ Там само. – С. 325.

²¹ Там само. – С. 14–15.

- ⁶ Там само. – С. 47.
- ⁷ Там само. – С. 48.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Там само. – С. 258.
- ¹⁰ Там само. – С. 233.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само. – С. 48.
- ¹³ Там само. – С. 54.
- ¹⁴ Там само. – С. 128, 134.
- ¹⁵ Там само. – С. 50.
- ¹⁶ Там само. – С. 51, 54.
- ¹⁷ *Грушевський М.* На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Львів; К.; Торонто; Мюнхен, 1992. – С. 10–20.
- ¹⁸ Киевская мысль. – 1918. – 15 листоп.
- ¹⁹ *Скоропадський П.* Спогади... – С. 267, 324.
- ²⁰ *Сергеев А.* Россия и Украина: из дневников Н. М. Могилянського и писем к нему П. П. Скоропадського (1919–1926) // Минувшее. Исторический альманах. – Т. 14. – М.; СПб., 1993. – С. 257.
- ²¹ Там само. – С. 259.